

KÖNYVISMERET HÁZIDOLGOZAT

Az európai könyvkiadás (nyomdászat) fejlődése, a ritka kiadványok
iránti igény

A „Könyvgyűjtők és könyvherdálók” - Tiltott művek a hazai tudományosságban
című kiállítás alapján

Készítette: Zágon Mariann

Konzulens: Buda Attila

PPKE Kiadói szerkesztő I. évfolyam

Budapest, 2006. május 17.

A nyomtatott könyv megjelenésének jelentőségéhez látni kell, hogy a nyugati világban már a kéziratos könyv is milyen fontos volt, hiszen évszázadokon át a leírt gondolatok terjesztésének addigi egyetlen eszköze volt.

A XIII. század közepétől kezdve hozzávetőleg a XV. század végéig az egyre növekvő kereslettel szemben átszerveződik Nyugaton a kéziratos könyv előállítására. Nemcsak az egyházi, kolostori („kolostori korszak”) igényei voltak számottevőek, hanem az egyetemalapítások és a világi oktatás erősödésével, egy új polgári osztály kialakulásával („világi korszak”) egyre színesedő igényekre is igyekeztek felelni a könyvek készítői, írói, másolói és terjesztői már a XII. és XIII. században is, amikor aztán a nyomtatott könyv átvette a stafétabotot.

Összetett társadalmi, gazdasági, technikai oka van annak, hogy éppen a XV. század derekán jelentek meg Nyugat-Európában a nyomtatott könyvek, s Európa szerte azon gondolkodtak a kutatók, hogy a kéziratos mechanikus sokszorosítására megoldást találjanak. Mindenekelőtt rendelkezésre kellett álljanak bizonyos erőforrások, amely közül a legfontosabb a mozgatható betű volt. Ezen betűk hosszadalmas elő- és elkészítése aranyművesek mestersége lett a XV. században. Ezt a technikát már a korábbi századokban is kitalálhatták, kifejleszthették volna, még Gutenberg előtt, hiszen ötletbeli akadály nem volt. Viszont egy fontos alapanyag eddig hiányzott, melyre a fémtömbbe ütött és megfelelő ötvözetbe öntött betűnek szüksége volt, mely nélkül nem tudott „életre kelni”: ez pedig a papír. Tehát a könyvnyomtatás találmánya nem működhetett volna, ha fel nem tűnik Európában a gondolatnak egy új hordozója, a papír, mely két évszázaddal korábban, az arabok közvetítésével érkezett Kínából, hogy használata a XV. század végére általánossá és mindennaposá váljon. A papíripar és a könyviipar között szoros a kapcsolat, az egyik virágzása elválaszthatatlan a másiktól. Így nem meglepő, hogy 1470 és 1560 között, amikor a könyvnyomtatás meghódítja a Nyugatot, Európát elborítják a papíriöntő műhelyek.

Idővel a könyvnyomtatás és a szövegek számának növekedése révén a könyv értékes, de immár nem csak kizárólag könyvtárakban tanulmányozható műtárgy lett. Egyre inkább elterjedt az a szándék és igény, hogy az emberek magukkal vihessék, és könnyen szállítható legyen a célból, hogy az emberek bárhol és bármikor olvashassák. Ezért volt nagy sikere a XVI. század első felében a „hordozható formátumoknak”, amikor már nem csupán a klerikusok, a tudósok és a főurak érdeklődtek a könyvek iránt, hanem sok polgár is létrehozta saját könyvtárát.

Kiemelendő, hogy a XVI. századig az olvasóközönség inkább a durvább, életszerűbb fametszeteket részesítette előnyben a rézmetszetek adta képekkel szemben. A XVI. század végére, mely a festészet százada volt, megváltozott a helyzet. A nagy festők által készített metszeteket, s a rézmetszés eljárásával készült képeket („a szegények festményei”) egyre nagyobb népszerűsége tette szert. De a XVII. század végén sokszor csupán a szerző arcképe szolgált egy-egy könyv illusztrációjául; a klasszicizmus korszakában pedig már csak kevés illusztrátor volt.

A XVIII. századi helyzet azonban gyökeresen eltérő. A gazdasági környezet megváltozásával a kiadók ismét egyre több gondot fordítottak termékeik minőségére.

A kiállításokon kiemelt helyre kerültek az anyanyelvvel kapcsolatos dokumentumok, párhuzamosan a tiltott művek jegyzékének néhány kiadásával. Önálló egységet alkotnak az egyetemi oktatást kísérő jellegű záró dolgozatok az 1870-es és 1880-as évekből. A ritkaságok pedig jól mutatják azt a szellemi irányultságot, amely a nagyszombati nyomda alapítását és működésének kezdeti századait jellemezte. A kiállítás harmadik nagyobb egysége a hazai tudományosság felvirágzását illusztrálja. Ez is mutatja azokat a területeket, amelyek a nyomtatott könyvek terjedését igényelték.

Magyarország jelentős része a török uralom alatt tulajdonképpen közel 150 éven át lényegében kikapcsolódott az európai vérkeringésből. Hess András rövid budai szereplése után még 60 éven át a törököktől meg nem szállt magyar területen sem volt nyomda. A Mátyás halálát követő hanyatlás korszaka kedvezőtlen volt a nyomtatómesterség kifejlődésére, a török megszállás egyszerűen lehetetlenné tette nyomdák alapítását a hódoltság területén.

Az első XVI. századbeli magyar nyomdászok a törököktől meg nem szállt országrészekben, a Dunántúl nyugati felében, a Felvidéken és Erdélyben kezdték működésüket. A reformáció volt a nagy indító erő, amely a magyar nyomdákat életre hívta. Míg a nyugati országok nyomdái nemcsak a könyvnyomtatás lehetőségeit használták ki a kultúra, tudomány és irodalom terjesztésére, hanem legtöbbször fejedelmi pártfogók segítségével, a könyvet magát is művészi terméké alakították, addig

nálunk kezdetben elsősorban egy célt ismert a fejlődő nyomdászat: a reformáció terjesztését elősegíteni hazánkban. A nyomdák túlnyomó részben hitvitázó könyveket jelentettek meg, az első időkben protestáns lelkészek tollából, de később a katolikus papság is felismerte a sajtó erejét, és hasonló eszközökkel harcot kezdett a protestánsok ellen.

Magyar nyelvű könyvek már a hazai nyomdák létrejötte előtt is megjelentek. Ezeket Bécsben, Nürnbergben vagy Krakkóban nyomtatták. Az első magyarországi nyomda, Honterus Jánosnak, a százok nagy reformátorának brassói nyomdája 1535-ben alakult meg, de magyar nyelvű könyvet nem nyomtatott. 1582-től 1604-ig már Manlius János nyomdász vándorolt a nyugati országrészben. Az idegen származású vándornyomdász, maradandó érdemeket szerzett a protestantizmus és a magyarság ügyének. Kiadványai közül mintegy hatvan maradt fenn. Bornemisza Péter evangélikus lelkész, az irodalomtörténet számottevő alakja, szintén vándornyomdász volt.

A katolikus egyház a XVI. század legvégére megértette, hogy az üldöztetés és erőszak fegyverénél sokkal hatásosabb a protestánsok módszere: meggyőzés az irodalom segítségével. Telegdi Miklós neves pécsi püspök, majd esztergomi nagyprépost a protestánsok fegyverét használta: a szószéket és a nyomtatott betűt. Népszerűen, nemesen egyszerű stílusban írt, hogy mindenki megérthesse. Megvásárolta a bécsi jezsuiták 1553 óta szünetelő nyomdáját, s 1577-ben Nagyszombatban állította fel. A nyomda Telegdi számos vitairatán kívül az első magyar nyelvű katolikus naptárt is nyomtatta. 1621-1640 között nem ismeretes a nagyszombati nyomda munkája, mert ebből az időből semmilyen sajtótermék nem maradt fenn. Ekkor kezdte meg működését a pozsonyi érseki nyomda. 1635-ben Pázmány Péter megalapította a nagyszombati egyetemet. Már öt év óta fennállott az egyetem, amikor a nagyszombati nyomda 1640-ben a beleolvadt pozsonyi nyomdával együtt visszakerült eredeti székhelyére, s már mint egyetemi nyomda, újból megkezdte működését.

Az egyetem alapításával és a nyomda visszatelepítésével ismét Nagyszombat lett a katolikus irodalom központja. A nagyszombati nyomda jelentősége napról napra emelkedett, sőt még a törökök kiűzése után is megmaradt mindaddig, míg Mária Terézia, a jezsuita rend eltörlésével, 1773-ban az egyetemet és vele a nyomdát Budára helyezte.

Az 1686-os esztendő a török uralom alatt szenvedő Buda várának végre meghozta a felszabadulást. Budán a felszabadulást követő második évben, 1688-ban tűnt fel az első nyomda, amelyet Heyll Quirinus alapított. Utóda Landerer János Sebestyén, Bajorországból bevándorolt nyomdász volt. Füstkúti Landerer Mihály János nyomdáját halála után örököse, Landerer Lajos vezette tovább. Az ifjú Landerer nagy tudású és művelt nyomdász volt; vezetése alatt szépen fejlődött a nyomda. Később, 1840-ben társul vette maga mellé még a Wigand-féle könyvkereskedés főnökét, Heckenast Gusztávot, és ettől az időponttól kezdve „Landerer és Heckenast” néven ment tovább a nyomda. Itt készült egyebek között a Kossuth Lajos szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* és Jókai Mór *Életképek* című lapja. A Landerer és Heckenast nyomdát az 1848. március 15-i forradalmi események avatták örökre emlékeztetéssé. A szabad sajtó első termékeit, a *Talpra magyart*, és a 12 pontot a márciusi ifjak ebben a nyomdában nyomtatták ki. Néhány esztendőre a szabadságharc bukása után (1854) meghalt Landerer Lajos, s a nyomda egyedül Heckenast Gusztávé maradt.

Az 1850-es években indította meg Pákh Albert szerkesztésében a *Vasárnapi Újságot*, Arany János *Szépirodalmi Figyelőjét*, Jókai Mór *Nagytűkör* című humoros újságját, amelynek később *Üstökös* lett a neve. A mindinkább növekvő vállalata számára a Hatvani utcai helyiség szűk lett már, s ezért Heckenast az Egyetem utca 4. számú házat vette meg nyomdája és kiadóvállalata számára. Ebből a vállalatból alakult 1873-ban a Franklin Társulat, amelynek jelentős kiadói működése nagy lendületet adott a magyar kultúra és irodalom fejlődésének.

Az Egyetemi Nyomdát Mária Terézia 1777-ben az egyetemmel együtt Nagyszombatról Budára telepítette. A nyomda kezdetben úgyszólván semmit sem jövedelmezett. Csak akkor lendült fel, amikor Mária Terézia 1779-ben tankönyvkiadásra kizárólagos szabadalmat adott részére. A nyomdának irodalmi téren is ez volt a legtermékenyebb korszaka, mert ekkor jelentek meg Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly és Kazinczy Ferenc munkái.

A kiállítás könyv-gyöngyszemein végigtekintve leginkább a szerzetesrendek, főleg a híres pannonhalmi apátság ritkaságait, vagy rég elpusztult könyveit nézném meg, venném kézbe. Ritka élmény lenne, hiszen a XVI–XVII. század nagymértékű könyvpusztulása egyformán érintette a könyvtárak mindenféle fajtáját. Elpusztultak egymás után a székesegyházak könyvtárai, ahogy sorra

egymás után, véglegesen, vagy átmenetileg török kézre kerültek az illető városok: Esztergom, Bács, Kalocsa, Pécs, Vác, Veszprém, Győr.

Ügyszólván semmi sem maradt meg a hódoltsági terület városi és falusi plébániáinak könyveiből sem. A magukra maradt kolostorépületekben is elpusztultak a könyvtárak a szerzetesek menekülése után. Ritkaság volt, ha könyveket is tudtak menteni, ha volt még hová. A domonkosok könyvtárai még jobban elpusztultak. A XV. század végének hetven kolostora a XVI. század végéig mind megszűnt, adatok is alig vannak róluk. Nagyon kevés adat és nagyon kevés fennmaradt könyv van egyéb szerzetesrendek birtokából is. Legtovább még a pannonhalmi apátság élt. Az itteni szerzetesek ugyan már 1555-ben engedélyt kértek a nádortól, hogy könyveikkel és egyéb tárgyaikkal elhagyhassák a helyüket, de ez akkor mégsem következett be, a könyvek is ott maradtak, mert a szerzetesek végleges távozásának évében, 1585-ben Bongarsius útleírása még arról ír, hogy a kolostor erődde van átalakítva, de van ott egy könyvtár. A könyvek tehát ottpusztultak. Ma a középkori pannonhalmi könyvállományból egyetlenegy darabot ismerhetünk, egy 1515-ben másolt evangelistariumot az Egyetemi Könyvtárban. A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár jelentős védett könyvállománnyal bír, mely a nemzeti vagyon része. Mivel a Pannonhalmi Bencés Főapátság, benne a Főapátsági Könyvtár 1996 óta a Világörökség része is, az itt összegyűjtött szellemi, kulturális kincs a világörökség része is.

Olyan kulturális kincs, amelyből minél többen merítenek, ha csak szellemiségében is, annál inkább gyarapodik...

Felhasznált irodalmak:

- Gara Miklós (szerk.): *Nyomdaipari Enciklopédia*. 2. kiad. Budapest, 1979, Műszaki Könyvkiadó.
 Lucien Febvre – Henri-Jean Martin: *A könyv születése*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
 Frederic Barbier: *A könyv története*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.